

Hicrî İlk İki Asırda Irak'ta Görev Yapan Kadılar

Mansur KOÇİNKAÇ*

Özet

Bu çalışmada kısaca kadılık müessesesine temas edilecek, ardından Irak bölgesinde yer alan; Kûfe, Basra ve Bağdat şehirlerinde kadılık görevinde bulunan âlimlerin isimleri ve hangi dönem bu görevi ifa ettikleri tespit edilmeye çalışılacaktır. Böylece hicrî ilk iki asırda yargının kime bağlı olduğu, kadınların kimler tarafından atandığı ve kâdilkudâtların, kadınları atamada yetkili olup olmadıkları ortaya çıkmış olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kadılar, Irak, Kûfe, Basra, Bağdat

Abstract

In this study we will talk about the judges' institution in short, then we will identify the names of the judges who worked in the cities of Kufa, Basra and Baghdad in the region of Iraq and we talk which period they are performing their duties. Thus, It will have appeared that: the judiciary depended on who and who appointed the judges and the judge of judges had the right to appoint judges?

Keywords: Judges, Iraq, Kufa, Basra, Baghdad

الملخص

في هذه الدراسة سنتحدث عن مؤسسة القضاء بإيجاز، ثم نحاول أن نحدد أسماء القضاة الذين عملوا في مدن الكوفة والبصرة والبيгдаد في منطقة العراق، ونحاول أن نعين الفترة التي كانوا يؤديون واجباتهم. وهكذا سيبدو بأن القضاء يعتمد ويرتبط على من، ومن كان يعين القضاة، وهل كان لتأضي القضاة حق في تعيين القضاة؟ الكلمات المفتاحية: القضاة، العراق، الكوفة، البصرة، بيгдаد.

1. Kadılık Müessesesi

Câhiliyye döneminde, Mekke'de yargı ile ilgili konular temelde üç şekilde çözüme kavuşturulurdu. Birincisi Benî Sa'd kabilesi gibi bazı kabilelerin başında bulunan kişilerin hakemliğiyle, ikincisi kâhin ve âriflere gidilerek onların verdiği kararlarla, üçüncüsü hilfü'l-fudûl olarak isimlendirilen ve mazlumların hakkını savunan kuruluşla.¹ Nitekim hakîmü'l-arab olarak bilinen ve Benî Temîm kabilesine

* Yrd. Doç. Dr. Çanakkale 18 Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

¹ Zeydan, Abdülkerim, *el-Medhal li dirâseti'ş-şerî'ati'l-İslâmiyye*, Müessesetü'r-risâle, Beyrut 1426/2004, s. 26 vd.; Şelebî, *Târîhu't-teşrî'i'l-İslâmî ve târîhu'n-nazmi'l-kadâiyye fi'l-İslâm*, Mektebetü'n-naḥdati'l-Misriyye, Mısır, t.y.,

mensup Eksem b. Sayfî'nin (ö. 9/630 veya m. 612), Arapların kadısı olduğu ve Arap toplumunun, cahiliye döneminde Şair Âmir b. Zarîb'in (ö. 535 civarında) verdiği kararların dışına pek çıkmadıkları belirtilir.²

İslam kültüründe hakiki şârî'in Allah olduğu ve O'nun dışında hiç kimsenin kanun ve hüküm koyma salahiyetinin söz konusu olmadığı kabul edilegelmiştir.³ Bununla birlikte Kur'ân, Sünnet ve İctihâd vasıtasıyla Allah'ın hükümlerini ortaya çıkaran fukahânın teşrîden sorumlu olduğu, yürütmenin (tenfîz) başında halifenin (devlet başkanı), kazâ/yargının başında ise Kâdılkudât veya Şeyhülislâmın bulunduğu kabul edilmektedir. Ancak halife başta olmak üzere bütün idarecilerin yetkilerini sınırlayan ve yetki alanlarını belirleyen Kur'ân ve Sünnet'tir. Nitekim günümüze ulaşan en eski belgelerden biri, İbn Mukaffa'nın (v. 142/759) *Risâle'* sidir. İbn Mukaffa, bu eserinde hangi hususlarda devlet başkanına itaat edileceği bağlamında şu ifadelere yer verir:

Allah'a isyan konusunda devlet başkanına itaat edilmez. Kesin itaati gerektiren konular, Allah'ın kullarına yorum hakkı (ruhsat) vermeden koyduğu farzlar (azâimü'l-ferâiz) ve naslarla kesin olarak belirlenip, o konuda başkasına yetki vermediği cezalardır. Eğer devlet başkanı, namazı, orucu, hacı ve had cezalarının uygulanmasını yasaklar, Allah'ın haram kıldığı şeyleri mubah kılsa, bu konularda onun emir verme ve yetki kullanma hakkı yoktur, dolayısıyla kendisine itaat edilmez.⁴

Kadılık müessesesinin, Hz. Peygamber ve Hz. Ebû Bekr döneminde pek gelişmemiş olduğu, Hz. Ömer'in yargı alanında bazı esaslar tesis ederek geliştirdiği ve Hz. Osman döneminde ilk defa yargıya özgü bir mekânın inşa edildiği belirtilir.⁵ İbn Haldûn'un (v. 808/1406) ifade ettiği üzere Hz. Peygamber ve râşid halifeler döneminde devlet başkanı bizzat yargıyla ilgilenir ve bu alanda kararlar verir.⁶ Ancak Muâviye b. Ebî Süfyân döneminde, yargının bazı hususlarda yürütmeden ayrılarak bağımsız olmaya başladığı, zamanla merkezde bulunan kadıya "kâdıhalife" denildiği,⁷ Abbâsîlerle beraber kâdılkudâtlık müessesesinin inşa edildiği ve böylece yargının daha sağlıklı bir kurum olarak görevini ifa ettiği görülür.⁸

Kadılar/hâkimler, ilk dönemlerde devlet başkanı tarafından atanarak göreve başlamışlardır. Nitekim Hz. Ömer'in İbn Mes'ûd'u (v. 32/652) ve Şureyh'i (v. 80/699),

s. 21-22; Zühaylî, Muhammed, *Târîhu'l-kadâ' fi'l-İslâm*, Dâru'l-Fikr, Dımaşk 1998, s. 30 vd.; Ahmed Siyâm, *Mebde'ü istiklâlî'l-kadâ' fi'd-devleti'l-İslâmiyye*, el-Câmi'atü'l-İslâmiyye, Gazze 1426/2005, s. 42; Barış, Mustafa Necati, "Câhiliyye Döneminde Yargı Sistemi", FÜİFD, 17:1,(2012), s. 153-170.

² İbn Kuteybe, *el-Me'ârif*, (thk. Servet Ukkâse), Kâhire 1992, s. 80; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, (thk. Ali Şîri), İhyâü't-türâsî'l-Arabî, 1408/1988, II, 262; Şelebî, *Târîhu't-teşrî'i'l-İslâmî*, s. 21-22. "el-veledü li'l-firâş ve li'l-âhir el-hacerü" (Mâlik, "Akdiye" 20) şeklinde rivâyetlerde aktarılan uygulamanın ilk defa Eksem b. Sayfî tarafından vazedildiği, İslâm'ın da bu uygulamayı devam ettirdiği belirtilmiştir (Cevvâd Ali, *el-Mufassal fi târihi'l-'arab kable'l-İslâm*, Dâru's-Sâkî, 1422/2001, X, 232.

³ İslam adliye teşkilatı için bkz. Atar, Fahrettin, *İslam Adliye Teşkilatı (Ortaya Çıkışı ve İşlevi)*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1979; Ahmed Siyâm, *a.g.e.*, s. 6-7.

⁴ İbn Mukaffa', *Risâle fi's-Sahâbe*, (Âsârü İbni'l-Mukaffa' içinde), Dâru'l-kütübü'l-ilmiyye, Beyrut 1409/1989, s. 312; Demirci, Mustafa, "Abdullah İbnü'l-Mukaffa'nın Risâleti's-sahâbe adlı Risâlesi: Takdîm ve tercüme", İSTEM, sy. 12, 2008, s. 229.

⁵ Zühaylî, *a.g.e.*, s. 105; Ahmed Siyâm, *a.g.e.*, s. 48; Şelebî, *Târîhu't-teşrî'i'l-İslâmî*, s. 21-22.

⁶ İbn Haldûn, *el-Mukaddime (Târîhu İbn Haldûn ile beraber)*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1408/1988, I, 275.

⁷ Zühaylî, *a.g.e.*, s. 166-167

⁸ Ahmed Siyâm, *a.g.e.*, s. 48.

Hz. Ali'nin de Abîde'yi (v. 72/691) ataması buna örnek verilebilir. İbn Haldûn, ilk defa kadı atayan devlet başkanının Hz. Ömer olduğunu belirtir.⁹ Fakat İslam toprakları genişledikçe merkezden değil, valiler tarafından atamanın yaygınlık kazandığı söylenebilir. Özellikle Emevîler dönemi incelendiğinde kadıların, genelde valilerle beraber göreve atanıp görevden ayrıldıkları görülür. Bunun sonucu olarak tabakât türü eserlerde kadılardan bahsedilirken bazen tarih verilse de genelde onların hangi halife veya vali döneminde kadılık yaptığını temas edilir. Dolayısıyla kadıların hangi yıllarda görev yaptıklarını tespit edebilmek için ilk dönem devlet başkanlarının ve valilerin isimleri ve görevde buldukları tarihler büyük önem arz etmektedir.¹⁰

Halife veya vali tarafından atanmış olsalar da kadıların genelde bağımsız hareket ettikleri,¹¹ yönetimle ters düşmeleri durumunda görevden alınma (azl) veya istifa gibi durumlarla karşılaştıkları bilinmektedir. Kadıların sık sık değiştirilmesi ve farklı hukuk okullarına mensup olmaları sebebiyle bazı dönemlerde hukuk alanında istikrarsızlık söz konusu olmuş ve bu, hem devlet erkânı tarafından hem de toplum tarafından hoş karşılanmamıştır. Bundan ötürü İbn Mukaffa'nın vezirlik ve danışmanlık yaptığı dönemde bu hususlardan şikâyetçi olduğu, hukukun bir düzen içinde yürümesi gerektiğini ifade ettiği ve bu bağlamda bir rapor hazırladığı bilinmektedir.¹² Ardından Halife Mansur'un (v. 158/775), Mâlik'ten *Muvatta'* ve Hârûn Reşîd'in (v. 193/809) Ebû Yusuf'tan (v. 182/798) *Harac* kitabını yazmasını talep etmesi de kanaatimizce aynı düşüncenin bir sonucudur.

Bu düşüncenin olgunlaşmasıyla beraber kâdilkudât olarak isimlendirilen bir kurumun ortaya çıktığı ve zamanla kadıların, kâdilkudâtın teklifiyle atanmaya başlandığı görülür. Bu müessesenin, Sasani devletinde yer alan mobed-i mobedân (mûbez-i mûbezân) kelimesinin Arapçalaştırılmış şekli olduğu iddia edilse de her iki kurum arasında ciddi bazı farkların olduğu belirtilir.¹³ Bu unvanla ilk anılan kişinin Ebû Yusuf olduğu ve onun, Hârûn Reşîd döneminde bu unvanı aldığı kabul edilir.

Kâdilkudâtların, adalet bakanlığı ile temyiz mahkemesi veya yüksek idare mahkemesi başkanlıkları gibi görevlere karşılık geldiği öne sürülebilir¹⁴ ve onlar

⁹ İbn Haldûn, *Mukaddime*, I, 275.

¹⁰ **Devlet Başkanları:** Hz. Peygamber (622-632/0-10), Hz. Ebû Bekr (10-12/632-634), Hz. Ömer (12-23/634-644), Hz. Osman (23-35/644-656), Hz. Ali (35-40/656-661) ve Hz. Hasan.

Emevî dönemi: Muâviye (40-60/661-680), Yezid (60-63/680-683), II. Muâviye (63-64/683-684), Mervan (64-65/684-685), Abdülmelik b. Mervan (65-86/685-705), I. Velid b. Abdülmelik (86-96/705-715), Süleyman b. Abdülmelik (96-98/715-717), Ömer b. Abdülaziz (98-101/717-720), II. Yezid (101-105/720-724), Hişam b. Abdülmelik (105-125/724-743), II. Velid (125-126/743-744), III. Yezid (126/744), İbrahim b. Velid (126/744), II. Mervan (126-132/744-750).

Abbâsî dönemi: Saffâh Ebu'l-Abbâs (132-136/750-754), Mansur (136-158/754-775), Mehdi (158-168/775-785), Musa el-Hâdî (168-169/785-786), Hârûn Reşîd (170-193/786-809), Emin (193-197/809-813), Memun (197-218/813-833), Mutasım (218-227/833-842), Vasık (227-232/842-847), Mütevekkil (232-247/847-861).

¹¹ Bu hususta yapılmış bazı çalışmalar: Tarâd b. Fehd, *İstiklâlü'l-kadâ' fi'ş-şer'ati'l-İslâmiyye ve tatbikâtuhu fi'l-memleketi'l-'arabiyyeti's-Su'ûdiyye*, (yayınlanmamış yüksek lisans); Ahmed Siyâm, *Mebdeü istiklâli'l-kadâ*, el-Câmî'atü'l-İslâmiyye, Gazze 1426/2005; Muhammed b. Abdullah es-Sehim, *İstiklâlü'l-kadâ fi'l-fikhi'l-İslâmî* (doktora), Suûd 1433/2012.

¹² Bu rapor, hukuk, ordu, ekonomi ve bürokrasi gibi birçok konuda önemli tavsiyeler içermektedir.

¹³ Detaylı bilgi için bkz. Özen, Şükrü, "Kâdilkudât", İstanbul 2001, *DİA*, XXIV, 77-82; Furat, Ahmet Hamdi, "Kâdilkudâtlık Müessesesinin Oluşumu ve İlk Kâdilkudâtlar", *İÜİFD*, sy. 18, 2008, s. 103-121.

¹⁴ Detaylı bilgi için bkz. Zühaylî, a.g.e, s. 243; Ekinci, Ekrem Buğra, "Osmanlı Devlet'inde Mahkemeler ve Kadılık Müessesesi Literatürü", *TALİD*, c. 3, sy. 5, 2005, s. 417-439.

tarafından atanan kadıların fazla olmadığı görülür. Dolayısıyla kâdılkudât kavramının, hicrî ikinci asırda devlet başkanının özel meseleleriyle ilgilenen, onunla beraber sefere çıkan ve başkentte görev yapan önemli bazı kadılar için kullanıldığı, fakat zamanla devletin ülke ya da bölgedeki yargı teşkilatının üst yöneticisi konumunu kazandığı anlaşılmaktadır.¹⁵

1.1. Görevleri

İslam kültüründe hakemlik, müftülük ve kadılık bazı açılardan benzeşse de birbirlerinden farklı kavramlardır. Hakemlik, cahiliye döneminden itibaren Arap toplumunda yaygın bir uygulama olarak devam edegelmiştir.¹⁶ İlgili kavram, hasımların arasını bulmak için birinin, devreye girip varolan problemi çözüme kavuşturması anlamına gelir. Ayrıca hakemin, kadı ve müftü gibi fıkıh ilmi alanında eğitim almış biri olması gerekmez. Müftü, fıkıh başta olmak üzere İslami ilimlerde eğitim görmüş ve müşkil meselelerde insanların başvurduğu fakih anlamına gelmekte, kadı tabiri ise fıkıh eğitimi almakla beraber devlet tarafından resmi olarak göreve getirilmiş kişi demektir. Örneğin Ebû Hanîfe (v. 150/767), kendi döneminde müftülük görevi ifa ederken İbn Ebî Leylâ (v. 148/765) kadılık görevinde bulunmaktaydı. Kadı, hukûkî uyumsuzlukları ve davaları karara bağlamak üzere devlet tarafından tayin edilen hâkimdir.¹⁷ Dolayısıyla kadıların verdiği kararlar bağlayıcı iken müftülerin verdiği kararlar bağlayıcı değildir.

İlk zamanlarda vali ve kadının aynı kişi olması mümkün iken zamanla idarî ve kazâî işlerin çoğalması sonucunda şehirlere hem vali hem de kadı atanmaya başlanmıştır. Fakat başkent Medine’de ikamet eden râşid halifelerin, devlet başkanı olmanın yanı sıra kâdılkudât gibi yargının başında da buldukları söylenebilir. Zira onların Medine’de ayrı bir kadı tayin etmedikleri ve müşkil meselelere bizzat müdahale ettikleri görülmektedir. Ancak Emevi devletinin ilk halifesi Muâviye’nin, başşehir Dımaşk’ta kazaî yetkilerini yargı işleriyle meşgul olan kadıya devretmesiyle beraber yargı alanında fukahânın daha etkin olmaya başladığı söylenebilir.¹⁸ Böylece tayin edilen kadılar, medenî ve cezaî davaların neredeyse tamamına bakmaya başlamışlardır. Valiler ve halifeler ise daha sonra kurulan mezâlim mahkemelerine intikal eden davalara bakmaktaydılar.¹⁹ Kaza/yargı alanının gelişmesiyle beraber fıkıh eserleri içinde bir bölüm olarak, ayrıca müstakil şekilde Kitâbü’l-kazâ adında pek çok eser telif edilmiştir.²⁰

İslam topraklarının ve yargı alanının genişlemesi dolayısıyla kadı, kâdılkudât, kâdılhâlîfe (halifenin özel kadısı), kadı yardımcıları (nâib, kâtib, hâdim, münâdî, hâcib, kâsım, emîn, hâzin, mütercim) ve adil şâhitler gibi müesseselere ve birimlere

¹⁵ Detaylı bilgi için bkz. Özen, “Kâdı-l-kudât”, *DİA*, XXIV, 77-82.

¹⁶ Zühaylî, *a.g.e.*, s. 32. Nitekim Cahiliye döneminde hakemlik işlerinden Benî Sa’d kabilesi sorumluydu.

¹⁷ Kadıda bulunması gereken şartlar için bkz. Zeydân, Abdülkerîm, *Nizâmü’l-kadâ’ fi’s-şer’i’ati’l-İslâmiyye*, Müessesetü’r-risâle, Ammân 1409/1989, s. 24 vd..

¹⁸ Vekî, Ebû Bekr Muhammed b. Halef el-Bağdâdî, *Ahbâru’l-kudât*, (Abdülazîz Mustafa e-Merâğî), el-Mektebetü’t-ticâriyyeti’l-kübrâ, Beyrut 1366/1947, I, 110-111.

¹⁹ Zühaylî, *a.g.e.*, s 182 vd.

²⁰ Detaylı bilgi için bkz. Atar, Fahrettin, “Kâdî”, *DİA*, İstanbul 2001, XXIV, s. 66-69.

ihtiyaç duyuldu.²¹ Abbâsîler döneminde kâdılkudâtın Bağdat'ta, Fâtîmîler ve Eyyûbîler döneminde Kâhîre'de ikamet ettiği, Memlûkler zamanında ise ihtiyaç dolayısıyla her bir fıkıh mezhebi için olmak üzere dört tane kâdılkudâtın tayin edildiği belirtilir.²² Memlûklülere devletin ilk dönemlerinde devlet başkanları, sadece Mısır ve Şam'da görev yapmak üzere Şâfiî mezhebine mensup kâdılkudâtları tayin ederdi, diğer kadılar ise onlar tarafından atanırdı. Fakat Zâhir Baybars, sistemi değiştirerek hicrî 663 yılında diğer mezheplerden de birer kâdılkudât tayin etmeye başlamıştır.²³ Osmanlı döneminde ise bu göreve atanan kişinin Hanefî mezhebine mensup biri olması gerektiği ifade edilmiş²⁴ ve kendisine geniş bir yetki alanı tahsis edilmiştir. Öyle ki bugün noter, nüfus müdürlüğü ve belediyeler tarafından icra edilen bazı görevler dahi onun görev alanına girmektedir.²⁵ Endülüs ve Mağrib'de kâdılkudât kavramı yerine "kâdılcemâ'a" ifadesi kullanılırken Osmanlılarda bunun yerini "şeyhülislâm" kavramı almıştır.²⁶

1.2. Kadıların Atanması

Hız. Peygamber ve ilk halifeler döneminde kadıların doğrudan devlet başkanı tarafından atandığına şahit olmaktadır. Emevîler döneminde -muhtemelen İslam coğrafyasının genişlemesi ve müslüman nüfusunun artması dolayısıyla- başkent kadısı hariç diğer kadıların genelde bölge valileri (Irak gibi) veya şehir valileri (Kûfe ve Basra valileri gibi) tarafından atanmaya başlandığı görülür. Bununla beraber net ve kesin bir uygulamanın olduğunu söylemek pek mümkün değildir. Zira aşağıda yer verilen kadıların terceme-i halleri incelendiğinde bazen devlet başkanı tarafından tayin edilmiş olsalar da kahir ekseriyetinin bölge valileri veya şehir valileri tarafından atandıkları görülecektir. Nitekim yargı alanındaki uzmanlığı ile bilinen Vekî (v. 306/918), kadıların genelde valiler tarafından atandığını belirtir.²⁷ Öyle ki bazen şehir valisi, devlet başkanının kadı atayacağından endişe ederek hızlı şekilde kadı tayin edebilmiştir.²⁸ Fakat başkentlerde bulunan kadıların ve kâdılkudâtların devlet başkanları tarafından tayin edildiği söylenebilir.

²¹ Zühaylî, *a.g.e.*, s. 246 vd.; Şebârû, *Kâdî'l-kudât fi'l-İslâm*, Dârü'n-Nahda el-Arabiyye, Beyrut 1992, s. 18-19; Zeydân, *Nizâmü'l-kadâ' fi's-şer'i'ati'l-İslâmiyye*, s. 56 vd.

²² Şebârû, *a.g.e.*, s. 20.

²³ Zühaylî, *a.g.e.*, s. 400.

²⁴ Zühaylî, *a.g.e.*, s. 440. Abbâsî devletinde Bağdat'ın başkent olması ve Ebû Hânîfe'nin fıkıh anlayışının da bu bölgede yaygın olması dolayısıyla kâdılkudâtların genelde Kûfe fıkıh anlayışına mensup kişilerden seçilmesine neden olduğu belirtilmiştir (Şebârû, *a.g.e.*, s. 32-34). Nitekim Ebû Yusuf'tan sonra bu makama gelen Ali b. Zabyân (v. 192/807) ve Ali b. Harmele et-Teymî de Kûfe fıkıh anlayışına sahip kişilerdir (Furat, "Kâdılkudâtlık Müessesesinin Oluşumu", s. 114-15).

²⁵ Aydın, M. Akif, *Türk Hukuk Tarihi*, Beta Yayınları, İstanbul 2012, s. 83.

²⁶ Zühaylî, *a.g.e.*, s. 325; Şebârû, *a.g.e.*, s. 20. Osmanlılar'da ilk defa 1425 yılında mütevezi şekilde şeyhülislâmlık müessesesinin kurulduğu ve bu göreve ilk atanan kişinin Molla Fenârî olduğu kabul edilir. Fahrettin Atar, bunun, XVI. yüzyılda bütün ilmiye teşkilatını temsil ve kontrol eden şeyhülislâmlık kurumu ilse özdeşleştirmenin doğru olmadığını belirtir. II. Beyazıt ve Yavuz Sultan Selim döneminde 1503-1526 yılları arasında uzun bir süre bu görevde kalan Zenbilli Ali Efendi ile beraber sorumluluk açısından şeyhülislâmlığın ciddi bir değişim geçirdiği ifade edilir (İşpirli, Mehmet, "Şeyhülislâm", *DİA*, İstanbul 2010, XXXIX, 92).

²⁷ Vekî, *a.g.e.*, II, 184.

²⁸ Bkz. Vekî, *a.g.e.*, II, 140.

Bilindiği üzere kâdılkudâtın, kadıları atadığına dair yaygın bir iddia bulunmaktadır. Ebû Yusuf'un da Hârûn Reşîd döneminde ihdas edilen kâdılkudât makamına ilk defa 170 yıllarında atanan kişi olduğu kabul edilir.²⁹ Hârûn Reşîd döneminde ihdas edilen kâdılkudâtlık makamına ilk atanan Ebû Yusuf'un, hukuk sisteminde istikrarı sağlamak için özellikle kendi fıkhı anlayışına yakın kişileri atadığı ve böylece Hanefî fıkhını neredeyse devletin resmi mezhebi haline getirdiği öne sürülmektedir.³⁰ Aşağıda isimleri verilen kadıların kimler tarafından atandığına değinilmesine rağmen burada kısaca da olsa kâdılkudâtın böyle bir uygulamasının olup olmadığını tespit etmemizde yarar vardır. Zira son dönemde yapılan bir çalışmada Ebû Yusuf'un sadece dört kadı atadığı belirtilmiş, bunların da Yahya b. İmrân (Fâris), Nasr ez-Zuhâlî (Rey), Alâ b. İmrân (Enbâr) ve Abdurrahmân b. Meshher (Ahvâz) olduğu ifade edilmiştir.³¹ Bu bilgi, hicrî ikinci asırda kâdılkudâtlar tarafından atanan kadıların çok az sayıda olduğunu göstermektedir. Ancak zamanla kâdılkudâtlık müessesesinin, kadıları atamada veya teklif etmede önemli bir konuma geldiği söylenebilir. Nitekim Kâdılkudât Yahya b. Eksem'in birçok kadı adayını imtihana tabi tuttuğu aktarılır.³² Fakat buna rağmen kadıların sadece kâdılkudâtlar tarafından atandığını söylemek pek mümkün değildir.³³

2. Irak Bölgesi

Hicrî ikinci asrın ortalarına kadar Irak denilince ilk akla gelen Kûfe olsa da zamanla Basra ve Bağdat önemli birer ilim merkezi haline gelmiştir. Bilindiği üzere Hz. Peygamber ve ilk üç halife döneminde İslam devletinin başkenti Medine'dir. Fakat Hz. Ali, Hz. Ömer döneminde ilk etapta ordugâh olarak inşa edilen, sonrasında ise büyük bir yerleşim birimine dönüşen Kûfe'ye yerleşmiş ve buradan devleti yönetmeye başlamıştır. Ardından Emevî devleti döneminde Şam başşehir olarak kabul edilmiştir. Abbâsî devletinin gerçek kurucusu kabul edilen, diğer bir ifadeyle idarî, hukukî ve sosyo-kültürel alanlarda önemli reformlar gerçekleştiren Ebû Ca'fer Mansûr (v. 754/775) ise başkentini Medâin harabelerine yakın bir yerde inşa etmiş ve resmi olarak buraya Medinetü's-selâm adını vermiştir. Bağdat diye meşhur olan Medinetü's-selâm, zamanla âlimlerin sığınıp ders verdikleri bir ilim merkezi haline dönüşmüş ve Kûfe şehri ehemmiyetini yavaş yavaş kaybetmeye başlamıştır. Bugün Irak'ın başkenti olan Bağdat, Abbâsî devletinin kuruluşundan yıkılışına (m. 1258) kadar hilafet merkezi olarak kalmıştır.

Irak bölgesinde birçok şehir olmakla birlikte meşhur ve önde gelen şehirleri Kûfe, Basra ve Bağdat olduğundan bu çalışmada, sadece buralarda görev yapmış kadılara temas etmekle yetinilecektir.

²⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 1422/2002, XVI, 359; ; Zühaylî, *a.g.e.*, s. 242; Şebârû, *a.g.e.*, s. 18.

³⁰ Şebârû, *a.g.e.*, s. 32-34, 151 vd.

³¹ Furat, Ahmet Hamdi, "Kâdılkudâtlık Müessesesinin Oluşumu", s. 112

³² Zühaylî, *a.g.e.*, s. 229; Şebârû, *a.g.e.*, s. 107.

³³ Örneğin Halife Mutezbillâh'e yakın olan Ebû Cafer Muhammed b. İmrân'ın kadıları tayinde büyük dahil olduğu belirtilir (Şebârû, *a.g.e.*, s. 101).

2.1. Kûfe'de Görev Yapmış Kadılar

Vekî, *Ahbârü'l-kudât* adlı eserinde Kûfe'de görev yapmış kadılar hakkında önemli bazı bilgilere yer vermektedir. Ayrıca son dönemde Kûfe kadılarına dair müstakil bazı çalışmalar yapılmıştır. Nitekim Riyâd Kerîm Abbâs'ın "Kudâtü'l-Kûfe" adlı makalesi³⁴ bu alanda kaleme alınmış önemli bir çalışmadır. Ancak yazar, çalışmasında *Ahbârü'l-kudât* adlı eserden dahi yeteri kadar istifade etmemiştir. Zira ilgili çalışmada hicrî 500 küsurlara kadar görev yapan kadı isimlerine yer verilmeye çalışılmasına rağmen sadece 51 isme temas edildiği görülür. Hâlbuki sadece hicrî 200 yıl içinde 30 küsur kişinin kadı olarak atandığı tarafımızca tespit edilmiştir.

Çalışmamızın bundan sonraki kısmında, Vekî'in eseri başta olmak üzere birçok terâcim ve tabakât türü eserden hareketle kadılık görevinde bulunanların isimleri, vefat tarihleri ve hangi dönem bu görevde buldukları görev yaptıkları tarihî tertibe uygun şekilde tespit edilmeye çalışılacaktır.

1. Selmân b. Rabîa (v. 32/652): Hz. Ömer tarafından görevlendirilen Selmân, muhadramûndan³⁵ kabul edilen Kûfeli bir komutandır.³⁶

2. Urve el-Bârikî (v. 70/689): Sahâbî olan Bârikî, Hz. Ömer tarafından tayin edilmiştir.³⁷

3. Ebû Kurre el-Kindî (v. 71-80/690-699): Bu isimle anılan kişinin kim olduğu net olarak bilinmemektedir. Fakat İbn Sa'd, Kûfe'de kadılık yaptığını belirttikten sonra onun marûf ve kalîlü'l-hadis olduğunu ifade eder.³⁸

4. Abdullah b. Mes'ûd (v. 32/652): İlk defa Hz. Ömer tarafından tayin edilmiş ve uzun süre Kûfe'de kalmıştır.³⁹ Öyle ki onun, Kûfe fıkıh anlayışının üzerinde ciddi etkiler bıraktığı kabul edilir.

5. Kadı Şüreyh (v. 80/699): İlk defa Hz. Ömer tarafından tayin edilen Şürayh, uzun bir süre kadılık görevinde bulunmuştur.⁴⁰

6. Abîde es-Selmânî (v. 72/691): Hz. Ali tarafından tayin edilen ve aslen Yemenli olan Abîde, Şüreyh ile beraber görev yapmıştır.⁴¹

7. Abdullah b. Utbe b. Mes'ûd (v. 74/693): Aslen Medineli olan Abdullah'ın, sahâbî olup olmadığı ihtilaflıdır. Kendisi İbn Mes'ûd'un yeğenidir.⁴²

8. Abdurrahmân b. Ebî Leylâ (v. 83/702): Cemel ve Sıffin savaşında Hz. Ali'nin ordusuna katılmış ve Haccâc döneminde kısa bir süre kadılık yapmıştır. Aslen Medineli olan Abdullah'ın yüz yirmi sahâbîyle görüştüğü ifade edilir.⁴³

³⁴ Riyâd Kerîm Abbâs, "Kudâtü'l-Kûfe", *Mecelletü'l-Üstâz*, sy. 211, c. 1, 1436/2014.

³⁵ Muhadram kavramı, hem câhiliyye hem de İslam döneminde yaşamış ve Hz. Peygamber hayatta iken veya vefatından sonra müslüman olmuş, ancak onu mümin olarak görmemiş kimse için kullanılır (Efendioğlu, Mehmet, "Muhadramûn", *DİA*, İstanbul 2005, XXX, 395).

³⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, (thk. İhsân Abbâs), Dârü Sâdır, Beyrut 1968, VI, 34, 131; Vekî, *a.g.e*, II, 185.

³⁷ İbn Sa'd, *a.g.e*, VI, 34 vd.; Vekî, *a.g.e*, II, 186.

³⁸ İbn Sa'd, *a.g.e*, VI, 148; Vekî, *a.g.e*, II, 186. İbn Hacer, *İsâbe*'de Ebû Kurre b. Muâviye'den bahsederken onun Amr b. Kurre adında bir oğlu olduğunu ve onun Şüreyh'ten sonra Kûfe'de kadılık yaptığını belirtir (İbn Hacer, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, (thk. Âdil Ahmed ve Ali Muhammed), Dârü'l-kütübü'l-ilmîyye, Beyrut 1415/1994, VII, 276).

³⁹ Vekî, *a.g.e*, II, 188; İbn Hacer, *a.g.e*, IV, 198.

⁴⁰ İbn Sa'd, *a.g.e*, VI, 131; Vekî, *a.g.e*, II, 189.

⁴¹ İbn Sa'd, *a.g.e*, VI, 93; Vekî, *a.g.e*, II, 399.

⁴² İbn Sa'd, *a.g.e*, V, 58; Vekî, *a.g.e*, II, 402. İbn Hacer, *İsâbe*, IV, 143.

⁴³ İbn Sa'd, *a.g.e*, VI, 109; Vekî, *a.g.e*, II, 406.

9. **Ebû Bürde Âmir b. Ebî Musa (v. 104/722):** Tâbiî, fakih ve muhaddistir. Haccâc tarafından kadı tayin edilmiştir.⁴⁴

10. **Ebû Abdillâh Sa'îd b. Cübeyr (v. 94/713):** Aslen Mekkeli olan İbn Cübeyr, Irak valisi Haccâc tarafından kadılığa tayin edilmiştir. Hicrî 75 (694) yılında kısa bir süre kadılık yapmış ve mevâliden olduğu için görevine son verilmiştir.⁴⁵

11. **Âmir b. Şerâhîl eş-Şa'bî (v. 104/722):** Aslen Yemenli olan Şa'bî, tâbiînden olup muhaddis ve fakihdir. Ömer b. Abdülaziz'in talebi doğrultusunda bir yıl kadılık görevinde bulunmuştur.⁴⁶

12. **Abdülmelik b. Umeyr el-Lahmî el-Kıbtî (v. 136/753):** Kıbtî diye meşhur olan Abdülmelik, tâbiîn tabakasından muhaddis ve fakihtir.⁴⁷

13. **Kâsım b. Abdirrahman b. Abdillâh b. Mesûd (v. 116/734):** İbn Mesûd'un torunu olan Kâsım, tâbiîn neslinden muhaddis ve fakihdir. Kadılık yaptığı süre zarfında maaş almayı kabul etmemiş ve 103/721 yılında görevinden azledilmiştir.⁴⁸

14. **Hüseyn b. Hasan el-Kindî:** Irak valisi Ömer b. Hübeyre tarafından atanmış ve bir diğer vali Hâlid b. Abdillâh (v. 126/743) tarafından azledilmiştir.⁴⁹

15. **Sa'îd b. Eşva' el-Hemdânî:** Vali Hâlid b. Abdillâh tarafından kadılığa tayin edilmiş ve onun döneminde vefat etmiştir.⁵⁰

16. **İsa b. Müseyyeb el-Becelî:** Vali Hâlid b. Abdillâh tarafından kadılık görevine atanmıştır. Becelî, görevi üstlenmek istemediğinden valiye bilgin biri olmadığını söylemiş, Hâlid ise "kolay bir iş, zira müddei (davacı) delil getirecek ve müddei aleyh (davalı) yemin edecek" demiştir.⁵¹

17. **Hakem b. Uteybe b. Nehhâs (v. 115/733):** Vali Hâlid b. Abdillâh tarafından tayin edilmiştir.⁵²

18. **Sa'îd b. Eşva':** İkinci defa vali Hâlid b. Abdillâh tarafından atanmıştır.⁵³

19. **Abdullah b. Nevf et-Teymî:** Vali Hâlid b. Abdillâh döneminde görevlendirilmiş ve Hammâd'la aynı mescitte oturup hüküm verdiği belirtilmiştir.⁵⁴

20. **Muhârib b. Disâr es-Sedûsî (v. 116/734):** Vali Hâlid b. Abdillâh tarafından tayin edilmiş ve bu görevde iken vefat etmiştir.⁵⁵

21. **Abdullah b. Şübrüme (v. 144/761):** Yusuf b. Ömer es-Sekafî tarafından 120/728 yılında kadılık görevine tayin edilmiş, kısa bir müddet sonra beytül-mal görevi için Sicistân'a gönderilmiştir.⁵⁶

⁴⁴ Vekî, *a.g.e.*, II, 408.

⁴⁵ İclî, Ebû'l-Hasan Ahmed b. Abdillâh el-Kûfî, *Kitâbü's-Sikât*, Dâru'l-Bâz, 1405/1984, s. 216; Vekî, *a.g.e.*, II, 411.

⁴⁶ İbn Sa'd, *a.g.e.*, VI, 246 vd; Vekî, *a.g.e.*, II, 403; Kandemir, M. Yaşar, "Şa'bî", *DİA*, İstanbul 2010, XXXVIII, 218.

⁴⁷ İbn Sa'd, *a.g.e.*, VI, 315 vd; Vekî, *a.g.e.*, III, 3.

⁴⁸ İbn Sa'd, *a.g.e.*, VI, 303; Vekî, *a.g.e.*, III, 6; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, (thk. Şuayb el-Arnâût ve diğerleri), Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985, V, 195; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, (Beşşâr A. Ma'rûf), Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2003, III, 298.

⁴⁹ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, Haydarabad, t.y., II, 385; Vekî, *a.g.e.*, III, 9; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, Beyrut 1271/1952, III, 49.

⁵⁰ İbn Sa'd, *a.g.e.*, VI, 327; Vekî, *a.g.e.*, III, 10.

⁵¹ İbn Sa'd, *a.g.e.*, VI, 346; Vekî, *a.g.e.*, III, 22.

⁵² İbn Sa'd, *a.g.e.*, VI, 331; Vekî, *a.g.e.*, III, 22.

⁵³ Vekî, *a.g.e.*, III, 23.

⁵⁴ Vekî, *a.g.e.*, III, 24.

⁵⁵ İbn Sa'd, *a.g.e.*, VI, 307; Buhârî, *a.g.e.*, VIII, 28; Vekî, *a.g.e.*, III, 25.

⁵⁶ İbn Sa'd, *a.g.e.*, VI, 350; Vekî, *a.g.e.*, III, 36.

22. Muhammed b. Abdîrrahmân b. Ebî Leylâ: İlk defa Yusuf b. Ömer es-Sekâfî tarafından kadılık görevine tayin edilmiş ve 33 yıl bu görevi üstlendiği belirtilmiştir. Fakat bu zaman zarfında birçok ismin kadılık yaptığı düşünüldüğünde bu bilgiye ihtiyatla yaklaşmamız gerekir.⁵⁷

23. Ğaylân b. Câmî' el-Muhâribî (v. 132/749): Siğâr-i tâbiünden kabul edilen Kûfe kadısı 132/750 yılında öldürülmüştür.⁵⁸

24. Haccâc b. Âsım el-Muhâribî: Yezid b. Ömer b. Hübeyre tarafından tayin edilmiş ve ölene kadar bu görevi üstlendiği belirtilmiştir.⁵⁹

25. Mansur b. Mu'temir el-Kûfî (v. 133/750): İbn Hübeyre tarafından tayin edilmiş ve yirmi gün sonra kendisine gelen bir dava hakkında "bu hususta bilgim yok" dediği için azledilmiştir.⁶⁰

26. Muhammed b. Abdîrrahmân b. Ebî Leylâ (v. 148/765): İkinci defa tayin edilmiş ve vefat edene kadar bu görevde kaldığı belirtilmiştir.⁶¹

27. Abdurrahmân b. Abdillâh b. İsa b. Abdîrrahmân b. Ebî Leylâ: Halife Mansur tarafından İbn Ebî Leylâ'dan sonra tayin edilmiş ve vefat edene kadar bu görevde kaldığı belirtilmiştir.⁶² Oğlu Bekr b. Abdîrrahmân'ın da Kûfe kadılığı yaptığı ve bu görevi on küsur yıl ifa ettiği ifade edilmiştir.⁶³

28. Şerîk b. Abdillâh en-Nehâî (v. 179/795): Halife Mansur tarafından tayin edilmiş ve İsa b. Musa tarafından azledilmiştir.⁶⁴

29. Kâsım b. Ma'n b. Abdîrrahmân b. Abdillâh b. Mes'ûd (v. 175/791): Etbâ-ı tâbiünden olan Kâsım, İsa b. Musa tarafından Şerîk'ten sonra kadılığa tayin edilmiş ve Musa b. Mehdi tarafından azledilmiştir. Kendisinden aktarılan bir ifadeden hareketle Ebû Hanîfe'nin fıkıh halkasında bulunduğu ve onun ashâbından kabul edildiği anlaşılmaktadır. Kâsım, yaptığı görev karşılığında para almayı kabul etmemiştir.⁶⁵

30. Nuh b. Derrâc en-Nehâî (v. 182/798): Bir müddet Bağdat kadılığı da yapan Nuh b. Derrâc, Kâsım'ın vefatından sonra Hârûn Reşid tarafından bu göreve getirilmiştir. Etbâ-i tâbiünden olan Nuh'un, İbn Ebî Leylâ'nın görüşlerine yakın biri olduğu, ayrıca Ebû Hanîfe'ye ve Züfer'e öğrencilik yaptığı belirtilmiştir.⁶⁶

31. Hafs b. Ğiyâs (v. 195/810): Etbâ-i tâbiünden fakih ve muhaddis biridir. Hârûn Reşid tarafından Nuh'un yerine bu göreve tayin edilmiştir. Kendisi, Bağdat'ın doğu bölgesinde de kadılık görevinde bulunmuştur.⁶⁷

32. Hasan b. Ziyâd el-Lülüî (v. 204/819): Ebû Hanîfe'nin ashâbından olup Kûfelidir, fakat kadılık görevini iyi ifa etmediği belirtilmiştir.⁶⁸

⁵⁷ İbn Sa'd, *a.g.e.*, VI, 358; Vekî, *a.g.e.*, III, 129; İclî, *Sikât*, s. 407.

⁵⁸ İbn Sa'd, *a.g.e.*, VI, 352; Buhârî, *a.g.e.*, VII, 104; Vekî, *a.g.e.*, III, 143.

⁵⁹ İbn Sa'd, *a.g.e.*, VI, 353; Buhârî, *a.g.e.*, II, 379; Vekî, *a.g.e.*, III, 145.

⁶⁰ İbn Sa'd, *a.g.e.*, VI, 337; İclî, *Sikât*, s. 441; Vekî, *a.g.e.*, III, 145.

⁶¹ İbn Sa'd, *a.g.e.*, VI, 358; Vekî, *a.g.e.*, III, 129; İclî, *Sikât*, s. 407.

⁶² Vekî, *a.g.e.*, III, 148.

⁶³ İbn Sa'd, *a.g.e.*, VI, 406.

⁶⁴ Buhârî, *a.g.e.*, IV, 237; İclî, *Sikât*, s. 217; Vekî, *a.g.e.*, III, 149.

⁶⁵ İbn Sa'd, *a.g.e.*, VI, 384; Vekî, *a.g.e.*, III, 175; Saymerî, *Ahbârü Ebî Hanîfe ve ashâbih*, Âlemü'l-kütüb, Beyrut 1405/1985, s. 156.

⁶⁶ Buhârî, *a.g.e.*, VIII, 112; İclî, *Sikât*, s. 453; Vekî, *a.g.e.*, III, 182. Hatîb, *a.g.e.*, XV, 431. Hadis alanında ağır tenkitlere (metruk, kezzâb gibi) maruz kalmıştır.

⁶⁷ İbn Sa'd, *a.g.e.*, VI, 390; Vekî, *a.g.e.*, III, 184

2.2. Basra'da Görev Yapmış Kadılar

1. İyâs b. Subayh (veya Dubayh) Ebû Meryem el-Hanefî (v. 81-90/700-708):

Hz. Ömer tarafından tayin edilmiş ve sonra bu görevden alınmıştır. İbn Sa'd, onun İmrân b. Husayn'dan sonra bu göreve getirildiğini belirtir.⁶⁹

2. **Ka'b b. Sûr el-Ezdî (v. 36/656):** Tâbiünden olan Ka'b, Ebû Meryem'den sonra Hz. Ömer tarafından atanmış ve onun, Hz. Ömer'in hilâfetinin sonuna kadar bu görevde kaldığı nakledilmiştir. Hem Cemel hem Sıffin savaşına katılan Ka'b, Sıffin'de öldürülmüştür.⁷⁰

3. **Ebû Musa el-Eş'arî (v. 42/662):** Hz. Osman, halife olduğunda Ka'b'ın yerine onu tayin etmiştir. Hz. Ömer döneminde de bu görevi ifa ettiğine dair rivâyetler bulunmaktadır.⁷¹

4. **Abdurrahmân b. Yezîd el-Heddânî:** Hz. Ali döneminde Basra valiliği yapan İbn Abbâs tarafından atanmış, Muâviye döneminde de bu görevi bir müddet üstlenmiş, sonrasında ise Ziyad tarafından görevden alınmıştır.⁷²

5. **Ümeyra b. Yesribî:** Muâviye döneminde, Basra valisi Abdullah b. Âmir (v. 57/676) tarafından tayin edilmiş, hicrî 45 yılına gelindiğinde ise azledilmiştir. İbn Sa'd, Ka'b b. Sûr'dan sonra Ümeyra'nın bu göreve atandığını belirtmiştir.⁷³

6. **İmran b. Husayn (v. 52/672):** Ziyâd b. Ebî Süfyân (v. 53/672) tarafından bu göreve tayin edilen Hz. İmrân, kısa bir müddet sonra istifasını talep etmiştir.⁷⁴ Onun, İbn Ziyâd döneminde Basra kadılığı yaptığına dair ifadeler de bulunmaktadır.⁷⁵

7. **Zürâre b. Evfâ el-Cüreşî (v. 93-108/711-726):** Kütüb-i sittenin ortak râvîsi olan Zürâre, tâbiîn tabakasından büyük bir âlimdir.⁷⁶ Basra valisi Ziyâd, Semure ve Abdullah b. Amr es-Sekafî dönemlerinde bu görevi yürütmüştür.⁷⁷

8. **Abdullah b. Fedâle el-Leysî:** Sahâbe tabakasından olan Abdullah, henüz 33 yaşında iken Basra valisi Abdullah b. Ziyâd tarafından kadılığa atanmış ve sonra bu görevden alınmıştır.⁷⁸

9. **Âsım b. Fedâle:** Basra valisi Abdullah b. Ziyâd tarafından kardeşinin yerine tayin edilen Âsım, Yezid b. Muâviye (v. 64/683) vefat edene kadar görevine devam etmiştir.

10. **Hişâm b. Hubeyre (v. 75/694):** Onun, İbn Zübeyr tarafından 64/683 yılında kadılığa tayin edildiği ve bilmediği konuları mektup vasıtasıyla Kadı Şureyh'a

⁶⁸ Vekî, a.g.e, III, 188; Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe ve ashâbih*, s. 156.

⁶⁹ İbn Sa'd, a.g.e, VII, 91; Vekî, a.g.e, I, 269 vd.; İbn Hibbân, *es-Sikât*, Haydarabad, 1393/1973, IV, 34; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, II, 1033.

⁷⁰ İbn Sa'd, a.g.e, VII, 92; Vekî, a.g.e, I, 274 vd.; İbn Hibbân, *Meşâhirü ulemâi'l-emsâr*, (thk. Merzûk Ali İbrahim), Dârü'l-Vefâ, Mansûre 1411/1991, s. 162.

⁷¹ İbn Sa'd, a.g.e, II, 344 vd.; Vekî, a.g.e, I, 283 vd.

⁷² Vekî, a.g.e, I, 287.

⁷³ İbn Sa'd, a.g.e, VII, 149; Vekî, a.g.e, I, 290.

⁷⁴ Vekî, a.g.e, I, 291 vd.

⁷⁵ Yahya b. Ma'in, *et-Târîh* (Dûrî rivâyeti), (thk. Ahmed Muhammed Nûr Seyfi), Mekke 1399/1979, III, 152.

⁷⁶ İbn Sa'd, a.g.e, VII, 150; Vekî, a.g.e, I, 292 vd.; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, IV, 515 vd.

⁷⁷ Vekî, a.g.e, I, 296.

⁷⁸ Vekî, a.g.e, I, 296; İbn Hibbân, *Sikât*, V, 40.

sorduğu aktarılır. Hişâm, Basra valisi Musab b. Zübeyr (v. 72/691) ve Hamza b. Abdullah b. Zübeyr dönemlerinde bu görevi yürütmüştür.⁷⁹

11. Ubeydullah b. Ebî Bekre el-Basrî (v. 71-80/690-699): Basra valisi Hâlid b. Abdillâh b. Hâlid tarafından hicrî 50 yılında atanan Ubeydullah, üç yıl sonra azledilir. Kendisi, ayrıca Ziyâd b. Ebî Süfyân (v. 53/672) zamanında Sicistân'a vali olarak atanmıştır.⁸⁰

12. Abdurrahmân b. Üzeyne (v. 95/713): Irak genel valisi Haccâc (v. 95/714) tarafından hicrî 83 yılında bu göreve tayin edilmiştir.⁸¹

13. İyâs b. Muâviye (v. 122/740): Ömer b. Abdülaziz (v. 101/720) tarafından tayin edilmiş ve Basra valisi Ali b. Ertât'la arası bozulduğundan görevden alınmıştır.⁸²

14. Hasan el-Basrî (v. 110/728): Tâbiî, zâhid ve mütekellim olan Hasan el-Basrî, Basra valisi Süleyman b. Harb tarafından bu göreve tayin edilmiş, ancak kendisi, kısa bir zaman sonra istifa etmiştir.⁸³

15. Abdülmelik b. Ya'lâ (v. 100/718): Ömer b. Abdülaziz döneminde bu görevi üstlenmiştir. Tâbiînden olan Abdülmelik'in, kadı olarak vefat ettiğine dair rivayetler olduğu gibi azledildiğine dair rivayetler de bulunmaktadır.⁸⁴

16. Sümâme b. Abdillâh b. Enes b. Mâlik (v. 111-120/729-737): Hicrî 106 yılında Hişâm b. İsmail tarafından tayin edilmiş ve 109/727 (veya 110/728) yılında bu görevden alınmıştır.⁸⁵

17. Bilâl b. Ebî Bürde b. Ebî Musa el-Eş'arî (v. 121-130/738-747): Halid b. Abdillâh el-Kasrî tarafından 109 yılında bu göreve tayin edilmiş ve hicrî 120 (m. 737) yılına kadar bu görevi üstlenmiştir.⁸⁶

18. Abdullah b. Yezîd el-Eslemî: Halife Hişâm, hicrî 120 yılında Hâlid b. Abdillâh'ı Irak valiliğinden alıp Yusuf b. Ömer'i tayin etmiştir. O da Basra valiliğine Kesîr b. Abdillâh'ı atamış, Kesîr de Abdullah b. Yezîd'i Basra kadılığına tayin etmiştir.⁸⁷

19. Âmir b. Ubeyde el-Bâhilî (v. 141-150/758-767): Basra valisi Kâsım b. Muhammed es-Sekafî'nin atanmasıyla eş zamanlı olarak Âmir de kadılık görevine getirilmiştir.⁸⁸

20. Abbâd b. Mansûr en-Nâcî (v. 152/769): Kaderî olduğu belirtilen Abbâd, vali Abdullah b. Ebî Osman tarafından tayin edilmiş ve beş sene kadar Basra'da kadılık görevinde bulunmuştur.⁸⁹

⁷⁹ İbn Sa'd, *a.g.e.*, VII, 151; Vekî, *a.g.e.*, I, 299 vd.

⁸⁰ İbn Sa'd, *a.g.e.*, VII, 151; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, II, 858

⁸¹ Buhârî, *a.g.e.*, VIII, 112; Vekî, *a.g.e.*, I, 304.

⁸² İbn Sa'd, *a.g.e.*, VII, 234; Vekî, *a.g.e.*, I, 312 vd.

⁸³ Ebû Ümeyye şöyle demiştir: Basra'nın dört (büyük) kadısı vardır ve onlar gibi kadılık yapan kimse yoktur. Onlar Hişâm b. Hubeyre, İbn Üzeyne el-Abdî, Hasan el-Basrî ve İyâs b. Muâviye'dir (Vekî, *a.g.e.*, II, 15).

⁸⁴ İbn Sa'd, *a.g.e.*, VII, 217; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, Müessesetü'r-rsiâle, (thk. Beşşâr A. Ma'rûf) Beyrut 1400/1980, XVIII, 435.

⁸⁵ Buhârî, *a.g.e.*, II, 177; Vekî, *a.g.e.*, II, 20; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IV, 407; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, III, 216.

⁸⁶ Buhârî, *a.g.e.*, II, 109; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, III, 380.

⁸⁷ Vekî, *a.g.e.*, II, 41.

⁸⁸ Buhârî, *a.g.e.*, VI, 455; Vekî, *a.g.e.*, II, 42; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, III, 900.

⁸⁹ İbn Sa'd, *a.g.e.*, VII, 270; Vekî, *a.g.e.*, II, 43; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, VII, 105.

21. Muâviye b. Amr b. Ğâlib el-Basrî (v. 141-150/758-767) : Abbâd'dan sonra kısa bir süreliğine kadılık görevine tayin edilmiştir.⁹⁰

22. Haccâc b. Ertât en-Nehâî (v. 145/762): Hicrî 133 yılında Abbâsî devleti kurulunca Ebû Ca'fer, Basra kadılığına Haccâc b. Ertât'ı getirmiş, fakat kısa bir süre sonra görevinden alınmıştır.⁹¹

23. Ömer b. Âmir es-Sülemî el-Basrî Ebû Hafs (v. 135-140/752-757): Ertât'tan sonra Abbâd b. Mansûr bir daha kadılığa tayin edilmiş ve hicrî 137 yılında azledilmiştir. Süleyman b. Ali tarafından onun yerine Ömer b. Âmir'in atandığı ve onun da kadı olarak vefat ettiği belirtilir.⁹²

24. Sevvâr b. Abdillâh b. Kudâme b. Anze el-Anberî el-Basrî (v. 156/772): Ebû Ca'fer döneminde hicrî 140 veya 138 yılında kadılığa atanmıştır. Görevi kabul ettiğinden dolayı Sevrî tarafından sert şekilde eleştirilmiştir.⁹³

25. Talha b. İyâs b. Züheyr b. Hayyân el-Adevî: Sevvâr'dan sonra bu göreve getirildiği, kısa bir süre sonra görevden alındığı, sonra bir daha Abbâd b. Mansûr'un bu göreve getirildiği, ardından Ebû Mansur tarafından Ubeydullah el-Anberî'nin tayin edildiği belirtilir.⁹⁴

26. Ubeydullah b. Hasan el-Anberî (v. 168/784): Kûfelilerin mezhebi üzere olduğu, fakat bazı hususlarda onlardan ayrıldığı kaydedilen Anberî, 157/773 yılında kadılık görevine tayin edilmiş ve 166/783 yılında azledilmiştir. Hicrî 169 yılında azledildiğine dair rivayetler de vardır. Şayet bu bilgi doğruysa daha geç bir dönemde vefat etmiş olması gerekir.⁹⁵

27. Hâlid b. Tuleyk b. Muhammed b. İmrân el-Huzâî: Mehdî tarafından Ubeydullah'tan sonra bu göreve getirilmiş ve birkaç ay bu görevde kalmıştır.⁹⁶

28. Ömer b. Osman b. Ömer b. Musa: Mehdî tarafından Hâlid b. Tulakt'ten sonra bu göreve tayin edilmiştir. Fıkıh anlayışı hususunda Medinelilere yakın olduğu belirtilmiştir.⁹⁷

29. Muâz b. Muâz b. Nasr el-Anberî (v. 196/811): Hadiste otorite kabul edilen ve hakkında "ileyhi'l-müntehâ fi't-tesebbüt" denilen Muâz, Hârûn Reşid tarafından 172/788 yılında bu göreve tayin edilmiş, ancak daha sonra azledilmiştir.⁹⁸

⁹⁰ Vekî, *a.g.e.*, II, 48; İbn Hibbân, *Sikât*, VII, 470; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, III, 982;

⁹¹ İbn Sa'd, *a.g.e.*, VI, 359; Vekî, *a.g.e.*, II, 50.

⁹² Halîfe b. Hayyât, *et-Tabakât*, (thk. Süheyl Zekkâr), Dâru'l-Fikr, Beyrut 1414/1993, s. 375; Vekî, *a.g.e.*, II, 55. İbn Hibbân başta olmak üzere birçok âlim, vefat tarihi olarak 135 yılını vermektedirler. Bu tarihin kabul edilmesi halinde yukarıda atanma olarak yer verdiğimiz tarihe (137) ihtiyatla yaklaşmamız gerekir. Zehebî vefat tarihi olarak 131-140 yılları arasında vermektedir (Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, III, 712). Vefat tarihinin hicrî 137 ve sonrası olduğu kabul edilmesi halinde atanma tarihine dair bilgi notu doğru kabul edilebilir.

⁹³ İbn Sa'd, *a.g.e.*, VII, 193; Vekî, *a.g.e.*, II, 56.

⁹⁴ Halîfe b. Hayyât, *Târîh*, (thk. Ekrem Diyâ el-Ömerî), Daru'l-Kalem, Beyrut 1397, s. 414.

⁹⁵ Halîfe b. Hayyât, *a.g.e.*, s. 441; İbn Hibbân, *Meşâhiru 'ulemâi'l-emsâr*, s. 251; Ziriklî, *el-A'lâm*, Dâru'l-ilm, 2002, IV, 132; Hafib, *a.g.e.*, XII, 7.

⁹⁶ Halîfe b. Hayyât, *a.g.e.*, s. 441; Vekî, *a.g.e.*, II, 123.

⁹⁷ Vekî, "Osman b. Osman b. Ömer" şeklinde ismine yer vermiş olsa da hem metin içinde kullandığı bazı ifadelerden hem de diğer kaynaklarda yer alan bilgilerden hareketle bizim tespit ettiğimiz ismin daha doğru olduğu anlaşılmaktadır (Vekî, *a.g.e.*, II, 133-36; Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzi'l-Kemâl*, el-Fârûku'l-hadîse, 1422/2001, 10, 100).

⁹⁸ Vekî, *a.g.e.*, II, 133; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, IX, 54; Ziriklî, *A'lâm*, VII, 258.

30. Abdurrahmân b. Muhammed b. Ebî Bekr el-Mahzûmî: Vali Muhammed b. Süleyman, Hârûn Reşîd'in birini atayacağından endişe ettiği için hızlı şekilde Abdurrahmân'ı kadılığa tayin ettiği aktarılır.⁹⁹ Onun, Basra'da Ebû Hanîfe'nin görüşleri istikametinde fetva veren ilk kişi olduğu belirtilir.¹⁰⁰

31. Ömer b. Habîb el-Adevî (v. 207/822): Hârûn Reşîd tarafından hicrî 172 senesinde bu göreve tayin edilen Ömer'in, Me'mûn döneminde Bağdat'ın doğusunda da bu görevi üstlendiği kaydedilir.¹⁰¹

32. Mu'âz b. Mu'âz: Hicrî 181 yılında ikinci defa bu göreve getirilmiş ve aynı yıl azledilmiştir.¹⁰²

33. Muhammed b. Abdillâh en-Ensârî (v. 215/830): Hicrî 191 tarihinde bu göreve getirilen Ensârî, Basra'nın bir önceki kadısı olan Muâz'a hacr koymuş ve 192 yılında görevinden azledilmiştir.¹⁰³

34. Abdullah b. Sevvâr b. Abdillâh el-Anberî (v. 228/842): 192 senesinde Hârûn Reşîd tarafından tayin edilmiş ve 198 yılına kadar bu görevde kalmıştır.¹⁰⁴

35. Muhammed b. Abdillâh en-Ensârî (v. 215/830): İkinci defa kadılığa atanan Ensârî, bir yıl kadar bu görevi sürdürmüştür.¹⁰⁵

2.3. Bağdat'ta Görev Yapmış Kadılar

1. Yahya b. Sa'îd el-Ensârî (v. 143/760): Medine fukahâsından olan Yahya, Emevîler döneminde Medine'de, Abbâsîler döneminde ise (Ebû Ca'fer tarafından) Bağdat'ta kadılık görevinde bulunmuştur.¹⁰⁶

2. Hasan b. İmâra el-Kûfî : (v. 153/770) Ebû Ca'fer Mansûr döneminde kısa bir süre kadılık görevini ifa etmiştir. Kendisi, muhaddisler tarafından sika kabul edilmeyen biridir.¹⁰⁷

3. Abdullah b. Muhammed b. Safvân el-Cumahî: Ebû Ca'fer döneminde Mekke'den gelip Bağdat'a kadı olmuş ve Mehdî döneminde Medine'ye tayin edilmiştir.¹⁰⁸

4. Muhammed b. Abdillâh b. Ulâse el-Külâbî, el-Cezerî el-Harrânî (v. 168/784): Cizre ehlinden olan Külâbî, Mehdî döneminde Âfiye ile beraber kadılık görevine tayin edilmiştir.¹⁰⁹

5. Âfiye b. Yezîd el-Evdî: Mehdî döneminde Külâbî ile beraber kadılık görevine getirilmiştir. İkisinin de aynı mescitte oturup hüküm verdiği belirtilmiştir.

¹¹⁰ Bu olay, aynı bölgede birden fazla kadının görev yapabileceğini göstermesi açısından büyük önem arz etmektedir.

⁹⁹ Halîfe b. Hayyât, *a.g.e.*, s. 464; Vekî, *a.g.e.*, II, 140.

¹⁰⁰ Vekî, *a.g.e.*, II, 142.

¹⁰¹ Halîfe b. Hayyât, *a.g.e.*, 464; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, IX, 491.

¹⁰² Halîfe b. Hayyât, *a.g.e.*, 464; Vekî, *a.g.e.*, II, 147.

¹⁰³ Halîfe b. Hayyât, *a.g.e.*, 464; Vekî, *a.g.e.*, II, 154.

¹⁰⁴ Halîfe b. Hayyât, *a.g.e.*, 464; Vekî, *a.g.e.*, II, 156; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, X, 435.

¹⁰⁵ Vekî, *a.g.e.*, s. 173-335.

¹⁰⁶ Vekî, *a.g.e.*, III, 241.

¹⁰⁷ Vekî, *a.g.e.*, III, 245.

¹⁰⁸ Vekî, *a.g.e.*, III, 249.

¹⁰⁹ Vekî, *a.g.e.*, III, 251; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, III, 712

¹¹⁰ Vekî, *a.g.e.*, III, 251.

6. Ebû Bekr b. Abdillâh b. Ebî Sebre (v. 162/778): Halife Hâdî, onu kadı olarak tayin etmiş, ardından onu azledip onun yerine Ebû Yusuf'u atamıştır.¹¹¹

7. Ebu Yusuf Yakûb b. İbrahim (v. 182/798): İlk defa Bağdat'ın doğu ve batısına iki ayrı kadı atayan kişinin Musa el-Hâdî olduğu belirtilir. Zira o, batı kısmına Ebû Yusuf'u, doğu bölgesine ise Sa'îd b. Abdirrahmân el-Cumahî'yi tayin etmiştir.¹¹² Ebû Yusuf'un ilk defa Mehdî tarafından atandığı da belirtilmiştir.¹¹³ Bu durumda Ebû Yusuf'un, önce Mehdî tarafından Bağdat'a, sonra Hâdî tarafından Bağdat'ın bir bölgesine, Hârûn Reşîd döneminde ise kâdılkudâtılığa tayin edildiği söylenebilir. Ebû Yusuf'a "kâdî kudâtî'd-dünyâ (dünyadaki kadıların kadısı)" da denildiği ifade edilmiştir.¹¹⁴

8. Sa'îd b. Abdirrahmân el-Cumahî el-Medenî (v. 176/792): Hârûn Reşîd tarafından Bağdat'a kadı olarak tayin edilir.¹¹⁵ Zehebî, onun Rebiâtürrey'den fıkıh eğitimi aldığını kaydeder.¹¹⁶

9. Hüseyin b. Hasan b. Atiyye el-Avfi (v. 201/816): Kûfeli olan Avfi, Hatîb'in aktardığına göre önce Bağdat'ın doğu bölgesine (Şarkiyye), ardından Mehdî'nin ordusuna kadı olarak tayin edilmiştir.¹¹⁷

10. Abdülmelik b. Muhammed b. Ebî Bekr b. Muhammed b. Amr b. Hazm (v. 177/793): Onun, Avfî'den sonra Bağdat'ın doğu bölgesine kadı olarak atandığı ve bu görevde birkaç gün kaldıktan sonra vefat ettiği belirtilir.¹¹⁸ Zehebî, onun Bağdat'tan önce Mısır'da kadılık görevinde bulunduğunu ifade eder.¹¹⁹

11. Avn b. Abdillâh el-Mes'ûdî el-Kûfî (v. 193/808): Mehdî döneminde Bağdat'a kadı olduğu belirtilse de Hârûn Reşîd döneminde kadılık yaptığına dair bilgi daha sağlıklıdır. Nitekim Abdülmelik vefat ettikten sonra bu göreve geldiğine dair bilgi de aynı hususu desteklemektedir.¹²⁰

12. Muhammed b. Abdillâh b. Müsennâ el-Basrî el-Ensârî (v. 215/830): 192/807 yılında Basra'da kadılık yaptığı, ardından Bağdat'a Avfî'nin yerine kadı olarak atandığı belirtilmiştir.¹²¹

13. İsmail b. Hammâd b. Ebî Hanîfe (v. 212/827): Ensârî'den sonra Bağdat'ın doğu bölgesine kadı olarak tayin edilmiştir. Bir dönem Basra'da da kadılık görevinde bulunmuştur.¹²²

¹¹¹ Vekî, *a.g.e.*, III, 253.

¹¹² Vekî, *a.g.e.*, III, 254.

¹¹³ Öğüt, Salim, "Ebû Yusuf", *DİA*, İstanbul 1994, X, 261.

¹¹⁴ Ziriklî, *A'lâm*, VIII, 193; Zühaylî, *Târîhu'l-kadâ' fi'l-İslâm*, s. 243.

¹¹⁵ Vekî, vefat tarihi olarak 194 ve 196 tarihlerini vermektedir (Vekî, *a.g.e.*, III, 264). Vekî, onu atayan kişinin Musa Mehdî olduğunu belirtir. Hâlbuki atandığı tarih dikkate alındığında Hârûn Reşîd olması gerekmektedir. Nitekim Zehebî, Hârûn tarafından atandığını açıkça belirtir.

¹¹⁶ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, IV, 625

¹¹⁷ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, IX, 395-396.

¹¹⁸ Hatîb, *a.g.e.*, XII, 155.

¹¹⁹ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, IV, 684-685.

¹²⁰ Hatîb, *a.g.e.*, XIV, 234. Hatîb el-Bağdâdî, Mehdî döneminde göreve başladığını kabul etmekle beraber Abdülmelik'in ölümünden sonra bu göreve getirildiğini belirtmektedir. Bu iki bilginin tutarsızlık taşıdığı söylenebilir. Zira Abdülmelik'in vefat tarihi (H. 177), Mehdî'nin değil de Hârûn'un görev yaptığı yıllara denk düşmektedir. Dolayısıyla Mehdî döneminde bu göreve geldiğini iddia etmek pek isabetli değildir.

¹²¹ Hatîb, *a.g.e.*, III, 405.

¹²² Vekî, *Ahbâru'l-kudâ*, Târîhu Bağdâd, III, 405; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, V, 441.

14. Ebü'l-Bahterî Vehb b. Vehb el-Ensârî (v. 200/815): İsmail b. Hammâd'dan sonra göreve başlayan Ebü'l-Bahterî, Hârûn Reşîd tarafından hem Bağdat'a hem de Medine'ye kadı olarak tayin edilir. Kendisi, fakîh kabul edilse de hadis alanında sert eleştirilere (kezzâb, deccâl) maruz kalmış biridir.¹²³ Hatîb el-Bağdâdî'nin aktardığına göre Medineli olan Ebü'l-Bahterî, Ebû Yusuf'tan sonra kâdîkudâtlık görevini üstlenmiştir.¹²⁴

15. Sa'd b. İbrahim b. Sa'd b. İbrahim (v. 201/816): Abdurrahmân b. Avf'ın soyundan gelen Sa'd,¹²⁵ Bağdat'ın doğu bölgesinde kadılık görevinde bulunmuş ve hicrî 201 yılında bu görevinden azledilmiştir.¹²⁶

Tablo: Irak Bölgesinde Görev Yapmış Kadılar

	Kûfe Kadıları	Basra Kadıları	Bağdat Kadıları
1.	Selmân b. Rabia (v. 32/652)	İyâs b. Subayh Ebû Meryem el-Hanefî (v. 81-90/700-708)	Yahya b. Sa'îd el-Ensârî (v. 143/760)
2.	Urve el-Bârikî (v. 70/689)	Ka'b b. Sûr el-Ezdî (v. 36/656)	Hasan b. İmâra el-Kûfî : (v. 153/770)
3.	Ebû Kurre el-Kindî (v. 71-80/690-699)	Ebû Musa el-Eş'arî (v. 42/662)	Abdullah b. Muhammed b. Safvân el-Cumshî
4.	Abdullah b. Mes'ûd (v. 32/652)	Abdurrahmân b. Yezîd el-Heddânî	Muhammed b. Abdillâh el-Cezerî (v. 168/784)
5.	Kadı Şüreyh (v. 80/699)	Ümeyra b. Yesribî	Âfiye b. Yezîd el-Evdî
6.	Abide es-Selmânî (v. 72/691)	İmran b. Husayn (v. 52/672)	Ebû Bekr b. Abdillâh b. Ebî Sebre (v. 162/778)
7.	Abdullah b. Utbe b. Mes'ûd (v. 74/693)	Zürâre b. Evfâ el-Cüreşî (v. 93-108/711-726)	Ebu Yusuf Yakûb b. İbrahim (v. 182/798)
8.	Abdurrahmân b. Ebî Leylâ (v. 83/702)	Abdullah b. Fedâle el-Leysi	Sa'îd b. Abdirrahmân el-Cumahî (v. 176/792)
9.	Ebû Bürde Âmir b. Ebî Musa (v. 104/722)	Âsim b. Fedâle	Hüseyn b. Hasan b. Atiyye el-Avfî (v. 201/816)
10.	Ebû Abdillâh Sa'îd b. Cübeyr (v. 94/713)	Hişâm b. Hubeyre (v. 75/694)	Abdülmelik b. Muhammed (v. 177/793)
11.	Âmir eş-Şa'bî (v. 104/722)	Ubeydullah b. Ebî Bekre (v. 71-80/690-699)	Avn b. Abdillâh el-Mesûdî el-Kûfî (v. 193/808)
12.	Abdülmelik b. Umeyr el-Lahmî el-Kibtî (v. 136/753)	Abdurrahmân b. Üzeyne (v. 95/713)	Muhammed b. Abdillâh el-Ensârî (v. 215/830)
13.	Kâsum b. Abdirrahmân b. Abdillâh b. Mesûd (v. 116/734)	İyâs b. Muâviye (v. 122/740)	İsmail b. Hammâd b. Ebî Hanîfe (v. 212/827)
14.	Hüseyn b. Hasan el-Kindî	Hasan el-Basrî (v. 110/728)	Ebû'l-Bahterî Vehb b. Vehb el-Ensârî (v. 200/815)
15.	Sa'îd b. Eşva' el-Hemdânî	Abdülmelik b. Ya'lâ (v. 100/718)	Sa'd b. İbrahim b. Sa'd b. İbrahim (v. 201/816)
16.	İsa b. Müseyyeb el-Becelî	Sümâme b. Abdillâh b. Enes b. Mâlik (v. 111-120/729-737)	
17.	Hakem b. Uteybe b. Nehhâs (v. 115/733)	Bilâl b. Ebî Bürde b. Ebî Musa el-Eş'arî (v. 121-130/738-747)	
18.	Sa'îd b. Eşva' (ikinci defa)	Abdullah b. Yezîd el-Eslemî	
19.	Abdullah b. Nevf et-Teymî	Âmir b. Ubejde el-Bâhilî (v. 141-150/758-767)	
20.	Muhârib b. Disâr es-Sedûsî (v. 116/734)	Abbâd b. Mansûr en-Nâcî (v. 152/769)	
21.	Abdullah b. Şübrüme (v. 144/761)	Muâviye b. Amr b. Çâlib el-Basrî (v. 141-150/758-767)	
22.	Muhammed b. Abdirrahmân	Haccâc b. Ertât en-Nehâî	

¹²² Vekî, a.g.e, II, 167, III, 268; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, V, 277.

¹²³ Vekî, a.g.e, II, 167, III, 269; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, IV, 1259-1260

¹²⁴ Hatîb, a.g.e, IX, 69.

¹²⁵ Vekî, a.g.e, s. 643-660.

¹²⁶ Vekî, a.g.e, III, 269.

	b. Ebî Leylâ (v. 148/765)	(v. 145/762)	
23.	Gaylân b. Câmî' el-Muhâribî (v. 132/749)	Ömer b. Âmir es-Sülemî el-Basrî Ebû Hafs (v. 135-140/752-757)	
24.	Haccâc b. Âsum el-Muhâribî	Sevvâr b. Abdillâh el-Basrî (v. 156/772)	
25.	Mansur b. Mu'temir (v. 133/750)	Talha b. İyâs b. Züheyr b. Hayyân el-Adevî	
26.	İbn Ebî Leylâ (ikinci defa)	Ubeydullah b. Hasan el- Anberî (v. 168/784)	
27.	Abdurrahmân b. Abdillâh b. İsa b. Abdirrahmân b. Ebî Leylâ	Hâlid b. Tuleyk b. Muhammed el-Huzâî	
28.	Şerik b. Abdillâh en-Nehâî (v. 179/795)	Osman b. Osman b. Ömer b. Musa	
29.	Kâsim b. Ma'n b. Abdirrahmân b. Abdillâh b. Mes'ûd (v. 175/791)	Muâz b. Muâz b. Nasr el- Anberî (v. 196/811)	
30.	Nuh b. Derrâc en-Nehâî (v. 182/798)	Abdurrahmân b. Muhammed b. Ebî Bekr el-Mahzûmî	
31.	Hafs b. Gıyâs (v. 195/810)	Ömer b. Habib el-Adevî (v. 207/822)	
32.	Hasan b. Ziyâd el-Lülûî (v. 204/819)	Muâz b. Muâz (ikinci defa)	
33.		Muhammed b. Abdillâh en-Ensârî (v. 215/830)	
34.		Abdullah b. Sevvâr el- Anberî (v. 228/842)	
35.		Muhammed b. Abdillâh en-Ensârî (v. 215/830)	

Sonuç

Kadınların ilk defa Hz. Ömer döneminde atandığı, yargı için özel bir mekânın Hz. Osman döneminde inşa edildiği ve Muâviye b. Süfyân dönemine kadar Halifenin yargının başında olduğu, fakat onunla beraber yargının idareden ayrılıp bağımsız olmaya başladığı anlaşılmaktadır. Hicrî ilk iki asırda kadılık görevinde bulunan âlimlerin büyük çoğunluğunun, devlet başkanı ve idareciler tarafından atanıp azledildiği ve kâdilkudâtın, kadı atadığına dair kayıtların çok az olduğu görülmektedir. Dolayısıyla hicrî ikinci asırda kâdilkudât olan âlimlerin geniş yetkilere sahip olmadığı ve kadınların genelde idareciler tarafından tayin edildiği söylenebilir. Ayrıca Irak'ta görev yapan kadınlar içinde Hicaz fıkıh anlayışına mensup Mekkeli ve Medineli fakihlerin de yer aldığı görülmektedir. Dolayısıyla yerel fıkıh anlayışına zaman zaman pek itibar edilmediği anlaşılmaktadır.

Kaynakça

Ahmed Siyâm, *Mebde'ü istiklâlî'l-kadâ fi'd-devleti'l-İslâmiyye*, el-Câmî'atü'l-İslâmiyye, Gazze 1426/2005.

Atar, Fahrettin, "Kadı", *DİA*, XXIV, İstanbul 2001.

Atar, Fahrettin, *İslam Adliye Teşkilatı (Ortaya Çıkışı ve İşlevi)*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1979.

Aydın, M. Akif, *Türk Hukuk Tarihi*, Beta Yayınları, İstanbul 2012.

Barış, Mustafa Necati, "Câhiliyye Döneminde Yargı Sistemi", *FÜİFD*, 17:1,(2012), s. 153-170.

Buhârî, Muhammed b. İsmâîl, *et-Târîhu'l-kebir*, Haydarabad, t.y.

Cevvâd Ali, *el-Mufasssal fi târihi'l-'arab kable'l-İslâm*, Dârü's-Sâkî, y.y., 1422/2001.

- Demirci, Mustafa, "Abdullah İbnü'l-Mukaffa'nın Risâletü's-sahâbe adlı Risâlesi: Takdîm ve tercüme", *İSTEM*, sy. 12, 2008, s. 217-240.
- Efendioğlu, Mehmet, "Muhadramûn", *DİA*, XXX, İstanbul 2005.
- Ekinci, Ekrem Buğra, "Osmanlı Devlet'inde Mahkemeler ve Kadılık Müessesesi Literatürü", *TALİD*, c. 3, sy. 5, 2005, s. 417-439.
- Furat, Ahmet Hamdi, "Kâdilkudâtlık Müessesesinin Oluşumu ve İlk Kâdilkudâtlar", *İÜİFD*, sy. 18, 2008, s. 103-121.
- Halîfe b. Hayyât, *et-Tabakât*, (thk. Süheyl Zekkâr), Dâru'l-Fikr, Beyrut 1414/1993.
- Halîfe b. Hayyât, *et-Târîh*, (thk. Ekrem Diyâ el-Ömerî), Daru'l-Kalem, Beyrut 1397/1977.
- Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 1422/2002.
- İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, Beyrut 1271/1952.
- İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fi temyîzi's-sahâbe*, (thk. Âdil Ahmed ve Ali Muhammed), Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut 1415/1994.
- İbn Haldûn, *el-Mukaddime (Târîhu İbn Hâldûn ile beraber)*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1408/1988.
- İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân el-Büstî, *Meşâhirü 'ulemâi'l-emsâr*, (thk. Merzûk Ali İbrahim), Dâru'l-Vefâ, Mansûre 1411/1991.
- İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân el-Büstî, *es-Sikât*, Haydarabad 1393/1973.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İsmail b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, (thk. Ali Şîşî), İhyâü't-türâsi'l-Arabî, y.y., 1408/1988.
- İbn Kuteybe, Abdullah b. Müslim ed-Dîneverî, *el-Me'ârif*, (thk. Servet Ukkâşe), Kâhire 1992.
- İbn Mukaffa', *Risâle fi's-sahâbe*, (Âsârü İbni'l-Mukaffa' içinde), Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut 1409/1989.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh b. Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, (thk. İhsân Abbâs), Dâru Sâdır, Beyrut 1968.
- İclî, Ebü'l-Hasan Ahmed b. Abdillâh el-Kûfî, *Kitâbü's-Sikât*, Dâru'l-Bâz, y.y., 1405/1984.
- İşpirli, Mehmet, "Şeyhülislâm", *DİA*, XXXIX, İstanbul 2010.
- Kandemir, M. Yaşar, "Şa'bî", *DİA*, XXXVIII, İstanbul 2010.
- Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, (thk. M. Fuâd Abdülbâkî), Dâru İhyâi't-türâsi'l-arabî, Beyrut 1406/1985.
- Mizzî, Yusuf b. Abdirrahmân, *Tehzîbü'l-Kemâl*, Müessesetü'r-risâle, (thk. Beşşâr A. Ma'rûf), Beyrut 1400/1980.
- Moğultay b. Kılıç, *İkmâlî Tehzîbi'l-Kemâl*, el-Fârûku'l-hadîse, y.y., 1422/2001.
- Muhammed b. Abdullah es-Sehîm, *İstiklâlü'l-kadâ fi'l-fikhi'l-İslâmî* (doktora), Arabistan 1433/2012.
- Öğüt, Salim, "Ebû Yusuf", *DİA*, X, İstanbul 1994.
- Özen, Şükrü, "Kâdilkudât", *DİA*, XXIV, İstanbul 2001.
- Riyâd Kerîm Abbâs, "Kudâtü'l-Kûfe", *Mecelletü'l-Üstâz*, sy. 211, c. 1, 1436/2014, 189-212.
- Saymerî, Hüseyin b. Ali, *Ahbâru Ebî Hanîfe ve ashâbih*, Âlemü'l-kütüb, Beyrut 1405/1985.
- Şebârû, İsam M., *Kadî'l-kudât fi'l-İslâm*, Dâru'n-Nahdati'l-Arabiyye, Beyrut 1992.

Şelebî, Ahmed, *Târîhu't-teşrî'i'l-İslâmî ve târîhu'n-nazmî'l-kadâiyye fi'l-İslâm*, Mektebetü'n-nahdati'l-Misriyye, Mısır, t.y.

Vekî, Ebû Bekr Muhammed b. Halef el-Bağdâdî, *Ahbâru'l-kudât*, (thk. Abdülazîz Mustafa e-Merâğî), el-Mektebetü't-ticâriyyeti'l-kübrâ, Beyrut 1366/1947.

Yahya b. Ma'în, *et-Târîh* (Dûrî rivâyeti), (thk. Ahmed Muhammed Nûr Seyf), Mekke 1399/1979.

Zehebî, Muhammed b. Ahmed b. Kaymâz, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, (thk. Şuayb el-Arnâût ve diğeri), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1405/1985.

Zehebî, Muhammed b. Ahmed b. Kaymâz, *Târîhu'l-İslâm*, (thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf), Dâru'l-ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 2003.

Zeydan, Abdülkerim, *el-Medhal li dirâseti's-şerî'ati'l-İslâmiyye*, Müessesetü'r-risâle, Beyrut 1426/2004

Zeydân, Abdülkerîm, *Nizâmü'l-kadâ' fi's-şerî'ati'l-İslâmiyye*, Müessesetü'r-risâle, Ammân 1409/1989.

Ziriklî, Hayreddîn b. Muhammed ed-Dimaşkî, *el-A'lâm*, Dâru'l-ilm, y.y., 2002.

Zühaylî, Muhammed, *Târîhu'l-kadâ' fi'l-İslâm*, Dâru'l-Fikr, Dimaşk 1998.